

Matija Marić
Jeronim Tišljár

Vitracji zagrebačke katedrale

Matija Marić
Hrvatski restauratorski zavod
Odjel za konzervatorsku dokumentaciju
pokretne baštine
<https://orcid.org/0000-0002-7741-8777>
mmaric@hrz.hr

Jeronim Tišljár
info@tislar-glass.hr

Pregledni rad / Scientific review
Primljen / Received: 6. 12. 2024.

UDK: 748.5:[27-523.41(497.5 Zagreb)]"18"
DOI: <https://doi.org/10.17018/portal.2025.19>

SAŽETAK: U radu se obrađuje povijest i faze nastanka vitraja zagrebačke katedrale te se kontekstualiziraju u sklopu neogotičkog pristupa obnovi katedrale; uz to, donosi se njihov formalni i ikonografski opis. Istražuje se relevantna literatura i dostupni izvori te se reproducira nekoliko crteža i skica koji se mogu povezati s njihovim nastankom. Na kraju se iznosi opis stanja vitraja nakon potresa u Zagrebu 2020. godine te opis postupka demontaže i zaštite vitraja u apsidama, kao i budućih radova potrebnih za njihovu cjelovitu obnovu.

KLJUČNE RIJEČI: vitracji, slike na staklu, zagrebačka katedrala, Uznesenje Blažene Djevice Marije, Juraj Haulik, Herman Bollé, Königliche Glasmalereianstalt München

U skladu sa sveobuhvatnim neogotičkim pristupom, vanjski prozori zagrebačke katedrale opremljeni su tijekom obnova u 19. stoljeću vitrajima. Oni se nalaze na 19 prozora katedrale, i to na zidovima središnje apside i bočnih apsida te na vanjskim zidovima bočnih brodova (T. 1). Njihov nastanak kronološki možemo podijeliti u dvije faze. Prva faza obuhvaća izradu vitraja za pet prozora na zidu glavne apside od 1845. do 1849. godine (T. 1: 7–11), u vrijeme obnove svetišta koju je pokrenuo biskup Juraj Haulik, dok je druga faza bila dio temeljite obnove katedrale pod vodstvom Hermana Bolléa potkraj 19. stoljeća (T. 1: 1–6, 12–19).

O vitrajima je u dosadašnjoj literaturi, u većoj ili manjoj mjeri, bilo riječi uglavnom u nekoliko publikacija o

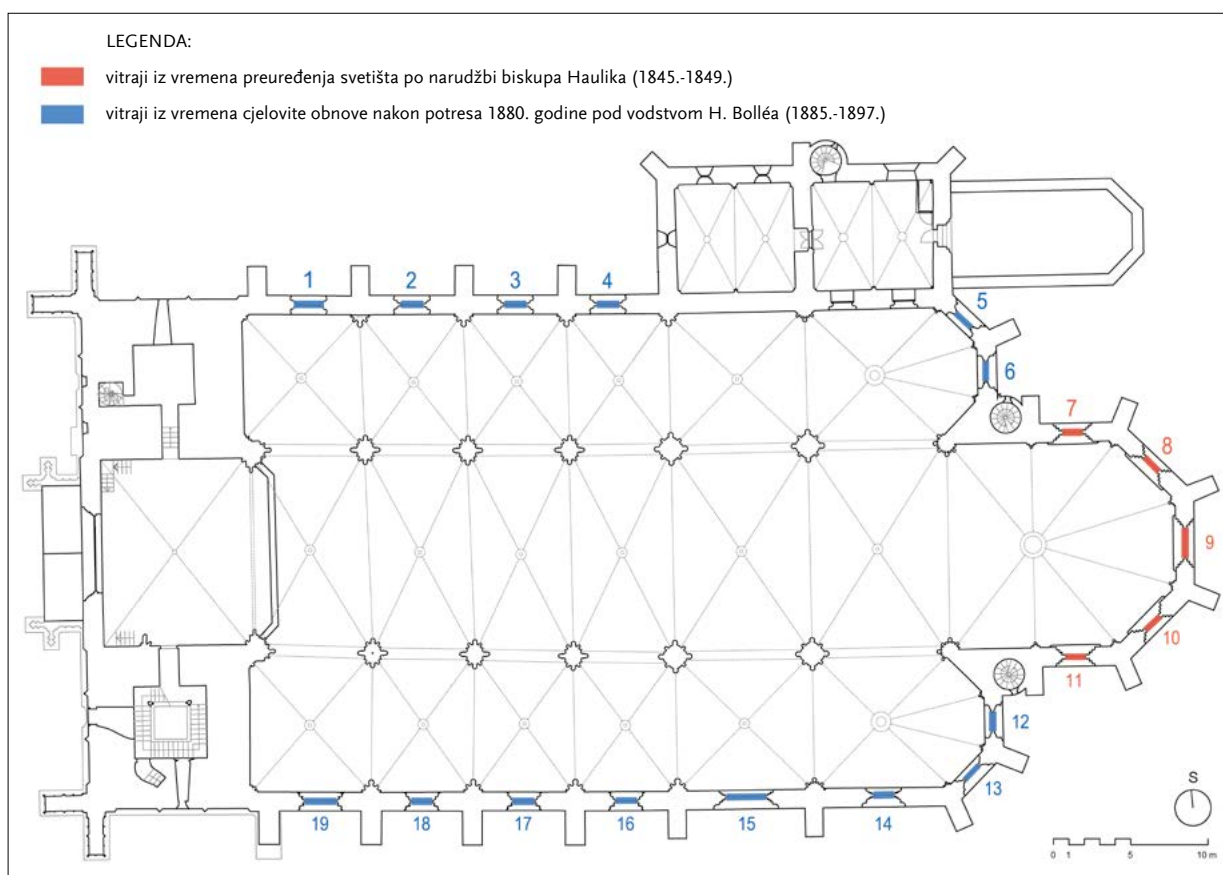
povijesti katedrale¹ ili pak u publikacijama u kontekstu historicizma i neogotičkih obnova, mahom vezanih uz djelovanje Hermana Bolléa.² Jedinu cjelovitu tekstovi o vitrajima zagrebačke katedrale su članak s. Line Plukavec,³ u kojemu se detaljno opisuje ikonografija i povijest vitraja, te članak njemačke povjesničarke umjetnosti Elgin Vaassen,⁴ u kojem ona, uz također vrlo detaljne opise, donosi i pregled povijesnih podataka temeljenih

1 Usp. MARUŠEVSKI, 1987; DEANOVIĆ, ČORAK, 1988.

2 Usp. DAMJANOVIĆ, 2013; PREMIERL, 2000.

3 Usp. PLUKAVEC, 2004.

4 Usp. VAASSEN, 1990.

T. 1 Shema pozicija vitraja (arhiva HRZ, crtao: T. Prpić, pripremio: M. Marić)
Position of stained-glass windows (HRZ Archive, drawn by: T. Prpić, prepared by: M. Marić)

na korespondenciji između Zagrebačke nadbiskupije i stručnjaka Kraljevskoga zavoda za slikanje na staklu iz Münchena, prilikom naručivanja vitraja za svetište katedrale.

Značenje vitraja u (neo)gotičkoj arhitekturi i uloga svjetlosti u liturgiji

Iako početke primjene tehnike izrade vitraja možemo tražiti još u antičkom vremenu, te je njezina šira upotreba najvjerojatnije vezana uz otkriće puhanja stakla u kalupe tijekom 1. ili 2. stoljeća, vrhunac popularnosti nedvojbeno je bio u kontekstu gotičke arhitekture tijekom 12. i 13. stoljeća.⁵ Novi dosezi arhitektonskoga oblikovanja u gotici omogućili su stvaranje mnogo većih prozorskih otvora nego ikad prije, a staklo i boja pružili su novi izričaj svjetlu i njegovoj ulozi u liturgijskom prostoru. S obzirom na činjenicu da je upravo svjetlo svojevrsni *raison d'être*, odnosno 'razlog postojanja' vitraja, može se reći da su oni savršen medij za evociranje duhovne sfere koju svjetlo simbolizira u liturgiji.⁶ Svjetlo je zapravo jedan od

osnovnih elemenata koji se pojavljuju u svim religijama, pa tako i u kršćanstvu. Ono je jedan od glavnih motiva koje Biblija često koristi za Boga.⁷ Gotovo se uvijek uz riječ svjetlo pojavljuje i riječ tama, a u te se dvije suprotnosti prožima čovjekov odnos prema Bogu. Biblija također jasno ističe da je svjetlo simbol Boga, spasenja i dobrote, a tama simbol zla, kaosa i nereda (npr. Job 30, 26; Izr 4, 18–19; 1 Iv 1, 5; 2 Kor 4, 6).⁸ Zanimljivo je da i sam pojam Boga podrazumijeva svjetlo. Naime, sanskrska riječ *devah*, grčka *theos* i latinska *deus*, dijele zajednički indoeuropski korijen *de'o*, što znači svjetlo.⁹

Na tome tragu opat Suger (Chennevières-lès-Louvres, Val-d'Oise, oko 1081. – Saint-Denis, 1151.), reformator i obnovitelj bazilike Saint-Denis i jedna od ključnih osoba u kontekstu početaka gotike, zauzimao se za raskošni kolorit vitraja, želeći Božju objavu Svjetla prenijeti najdragocijenijim i najsvećanijim materijalima i oblicima. Ipak, nisu svi njegovi suvremenici dijelili to mišljenje. Primjerice, sv. Bernard iz Clairvauxa (Fontaines-lès-Dijon, 1090./1091.

5 LUSZPINSKY, <http://www.vitrail.free.fr/CSNV/dossiers/evelusz.php> (pristupljeno 20. 6. 2024.).

6 BOURGUETE GIL. 2022, 815.

7 „Svjetlo istinsko koje prosvjetljuje svakog čovjeka dođe na svijet.“ (Iv 1,9); „Ja sam svjetlost svijeta.“ (Iv 8,12).

8 RAGUŽ, 2006, 5.

9 CRNČEVIĆ, 2006, 12.

– Clairvaux, 1153.) kritizira takav pristup; poznate su njegove riječi: „Radi Krista smo napustili ljepotu svijeta. Stoga sve što zaokuplja naša osjetila – radost boja, užitak sklada, miris tamjanova kâda, ugoda onoga što okušamo ili dodirujemo – sve je to beskorisno ako naša jedina briga nije steći Krista.“ U skladu s tim, on se zalaže da u crkvi bude prisutno samo netaknuto prirodno svjetlo, koje prodire kroz bezbojno staklo. Na taj način daje se manja važnost pojavnosti svjetla te se više ističe proces simboličke preobrazbe tame.¹⁰

Unatoč tome, vitraji su postali jedno od najvažnijih obilježja gotičke arhitekture; od 12. stoljeća nadalje njihova se primjena kao medija za postizanje bogatih ikonografskih i kolorističkih kompozicija ubrzano proširila gradnjom brojnih katedrala na području zapadne Europe (npr. Chartres, Bourges, Ste-Chapelle i Notre-Dame u Parizu). Poznat je podatak da je samo u 13. stoljeću proizvedeno oko 250.000 m² vitraja, no do današnjih dana, zbog različitih nepogoda, očuvano ih je samo oko 15.000 m².¹¹

Tijekom razdoblja renesanse i osobito baroka, umjetnost vitraja gotovo je pala u zaborav. U baroku se monumentalni prozori više nisu izrađivali, a tehnika je tek djelomično ostala očuvana u proizvodnji staklenoga posuda i namještaja, primjerice vitrina.¹²

Oživljavanjem zanimanja za srednjovjekovnu arhitekturu i razvojem neogotičkoga stila, u 19. stoljeću vrlo se sustavno i sveobuhvatno ponovno otkrivaju i reinterpetiraju mnogi aspekti gotičke arhitekture te se intenzivno obnavlja i 'dovršava' srednjovjekovna graditeljska baština. Tada oživljava, s brojnim drugim obrtničkim tehnikama, i tehnika proizvodnje vitraja. Treba istaknuti da novo zanimanje za obnavljanje i sakupljanje spomenika iz prošlih vremena nije bilo isključivo motivirano njihovim očuvanjem, nego se obnova staroga stila smatrala i obnovom vrline povezanih s tom prošlošću. U skladu s tom filozofijom, suvremeni majstori vitraja nisu smatrali da stvaraju djela umjetnosti 19. stoljeća, nego da oživljavaju, ili čak poboljšavaju, umjetnost prošlosti koju su uvelike cijenili. Vrlo brzo proizvodnju vitraja počele su poticati i kraljevske kuće Bavarske, Francuske i Belgije te ekleziološki pokreti u Engleskoj i Americi.¹³

Za naš kontekst zasigurno je najvažnija linija razvoja obnove proizvodnje vitraja ona u Bavarskoj. Ondje je 1827. godine, prema naputku kralja Ludviga I., osnovan Kraljevski zavod za slikanje na staklu (*Königliche Glasmalerei-anstalt*). U početku je Zavod radio na restauriranju regensburške katedrale, a druga važna narudžba bili su,

danas izgubljeni, prozori za neogotičku crkvu Marije Pomoćnice u minhenskom predgrađu Au. Ubrzo nakon toga u Münchenu su se pojavile brojne radionice za izradu vitraja pa je grad postao jedan od središta proizvodnje vitraja u Europi u 19. stoljeću.¹⁴ Upravo je iz te, jedne od najvažnijih europskih ustanova za proizvodnju vitraja, biskup Juraj Haulik pri opremanju svetišta četrdesetih godina 19. stoljeća naručio prve vitraje za zagrebačku katedralu. Tijekom 19. stoljeća osnivaju se i u ostatku Europe druge priznate radionice za slikanje na staklu; 1841. godine osnovana je i tvrtka *Carl Geyling's Erben* u Beču¹⁵ te 1861. godine *Tiroler Glasmalerei und Cathedralglas-Hütte* u Innsbrucku,¹⁶ odakle se naručuju vitraji za katedralu u drugoj fazi, tijekom obnove nakon potresa 1880. godine.

Vitraji u središnjoj apsidi katedrale – prva faza opremanja

Prvo veće opremanje katedrale potpuno historicističkim oblicima poduzima biskup Juraj Haulik četrdesetih godina 19. stoljeća. U toj obnovi¹⁷ on, između ostaloga, od Kraljevskoga zavoda za slikanje na staklu u Münchenu (*Königliche Glasmalerei-anstalt*) naručuje i vitraje za pet prozora u središnjoj apsidi. Poznata je opsežna korespondencija o tim narudžbama koju biskup Haulik vodi s umjetnicima i radionicama u Münchenu.¹⁸ U pismima od 1843. do 1849. godine određuje se ikonografski program za vitraje i dogovara se o troškovima s voditeljem spomenutoga Zavoda (radionice), arhitektom i slikarom vitraja Maxom Emanuelom Ainmillerom te sa slikarom Heinrichom Marijom von Hessom, osnivačem Zavoda.¹⁹

Biskup Haulik posjetio je Kraljevski institut za slikanje na staklu tijekom boravka u Münchenu 1842. godine.²⁰ Već sredinom siječnja 1843. godine u dopisu Zavodu izrazio je želju da se ondje izrade prozori za njegovu katedralu, a početkom travnja iste godine Max E. Ainmiller obavještava da je Zavod „sa zadovoljstvom“ spreman „podvrgnuti se

10 Isto, 14.

11 CAPOBIANCO et al., 2019, <https://doi.org/10.1038/s41598-019-39740-y> (pristupljeno 23. 5. 2024.).

12 ANWANDER-HEISSE, 1992, 1.

13 CHIEFFO RAGUIN, 1990, 310.

14 ANWANDER-HEISSE, 1992, 1.

15 JERGOVSKI, 2007, 111.

16 ZIMMETER, 1911, 4.

17 Usp. DOBRONIĆ, 2004, 111–125.

18 Biskup Haulik u Münchenu za katedralu nabavlja i historicistički namještaj. Godine 1847. mijenja glavni oltar koji je dao postaviti biskup Alagović te naručuje novi drvorezbareni neogotički glavni oltar od minhenskoga kipara Anselma Sickingera, no taj je oltar uništen u potresu 1880. godine. DEANOVIĆ, ČORAK, 1988, 84. Biskup Alagović također je dao obnoviti i dograditi sakristiju; tada se prozori sjevernog i zapadnog zida te unutarnji prozori između sakristije i bočnog broda katedrale opremaju *butzenglas* ostakljenjima u boji, koja su i danas očuvana. Usp. HRZ, TRPUTEC STRČIĆ, IVANČEVIĆ, 2023, 1255–1257, 1259, 1260–1262, 1265–1266, 1267–1269, 1297–1298; TRPUTEC STRČIĆ, 2025.

19 MARUŠEVSKI, 1987, 100; usp. VAASEN, 1990.

20 VAASEN, 1990, 201.

1. Središnji vitraj na zidu glavne apsida s prikazom Uznesenja Blažene Djevice Marije (ZN)
Central stained-glass window on the wall of the main apse, depicting the Assumption of the Blessed Virgin Mary (ZN)

2. Skica za središnji vitraj (Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, inv. br. Handzeichnungen 7526)
Sketch for the central stained-glass window (Germanisches Nationalmuseum, Nuremberg, inv. no. Handzeichnungen 7526)

3. Skica za središnji vitraj na zidu apside crkve Marije Pomoćnice, München – Au (Staatliche Graphische Sammlung München, inv. br. 25106 Z)

Sketch for the central stained-glass window in the wall of the apse of the church of Mary, Help of Christians, Munich–Au (Staatliche Graphische Sammlung München, inv. no. 25106 Z)

izvršenju“.²¹ Dogovoreni su okvirni troškovi, ikonografski program te rok za realizaciju koji je trebao biti tri godine, no s obzirom na nekoliko nepredviđenih situacija u poslovanju radionice u Münchenu, radovi su kasnili pa su svi prozori u svetištu bili dovršeni tek do 1849. godine.²²

Prema Haulikovu izboru, na središnjoj trifori apside prikazano je Uznesenje Blažene Djevice Marije na nebo, titular zagrebačke katedrale (sl. 1; T. 1: 9). Ikonografski koncept odabran je u dogovoru i prema prijedlogu minhenske radionice.²³ Bogorodica je na oblaku među anđelima koje predvode arkandeli Gabrijel s palminom granom te Mihael koji u rukama drži Bogorodičin pojas (lat. *Sacra cintola*).²⁴ Iznad nje nalazi se Presveto Trojstvo, u činu Krunidbe Bogorodice. Ispod Bogorodice prikazani su apostoli okupljeni oko njezina groba iz kojega izrasta procvati ljiljan.²⁵ Poznat je i nacrt za taj vitraj; danas se čuva u Germanskom nacionalnom muzeju (*Germanisches Nationalmuseum*) u Nürnbergu²⁶ (sl. 2), kao i da je predložak za njega bio veliki petodijelni središnji prozor glavne apside u spomenutoj crkvi Marije Pomoćnice u Auu, tadašnjem predgrađu Münchena.²⁷ Taj je vitraj dovršen 1834. godine, dakle nedugo prije Haulikova posjeta Münchenu; vrlo je vjerojatno da ga je on tom prilikom i vidio. Nažalost, svih 19 vitraja te crkve uništeno je tijekom bombardiranja Münchena u Drugom svjetskom ratu, no sačuvan je nacrt središnjega prozora. Taj se nacrt danas nalazi u Nacionalnoj zbirci grafičke umjetnosti u Münchenu (*Staatliche Graphische Sammlung München*), (sl. 3). Kompozicijski i ikonografski prikazi Uznesenja Marijina na zagrebačkom i minhenskom vitraju vrlo su slični, no na minhenskom prikazu zemaljska i nebeska scena jasnije su razdvojene. Vidljive su i manje razlike u impostaciji likova; na zagrebačkom su, osim anđela, uz Bogorodicu prikazani i arkandeli.²⁸

Iznad središnjega prozora nalazi se rozeta ornametirana vitrajima, a lijevo i desno od njega nalaze se po dvije bifore iznad kojih su također rozete. Na vitrajima bifora prikazani su likovi svetaca povezani s hrvatskom i zagrebačkom crkvenom prošlošću, dok su iznad njih ornamentalna polja s po dva medaljona s prizorima iz Marijina života, čiji se slijed scena čita odozgo prema dolje te slijeva nadesno. Na svakom od tih prozora u donjem dijelu uklonjen je središnji dio kamenoga mrežišta kako bi se dobilo više prostora za bolji prikaz svetaca. Otprilike

21 Isto, 201.

22 PLUKAVEC, 2004, 34–35.

23 MARUŠEVSKI, 1987, 100.

24 FUČIĆ, 1979, 580.

25 PLUKAVEC, 2004, 32–33.

26 VAASSEN, 1990, 202.

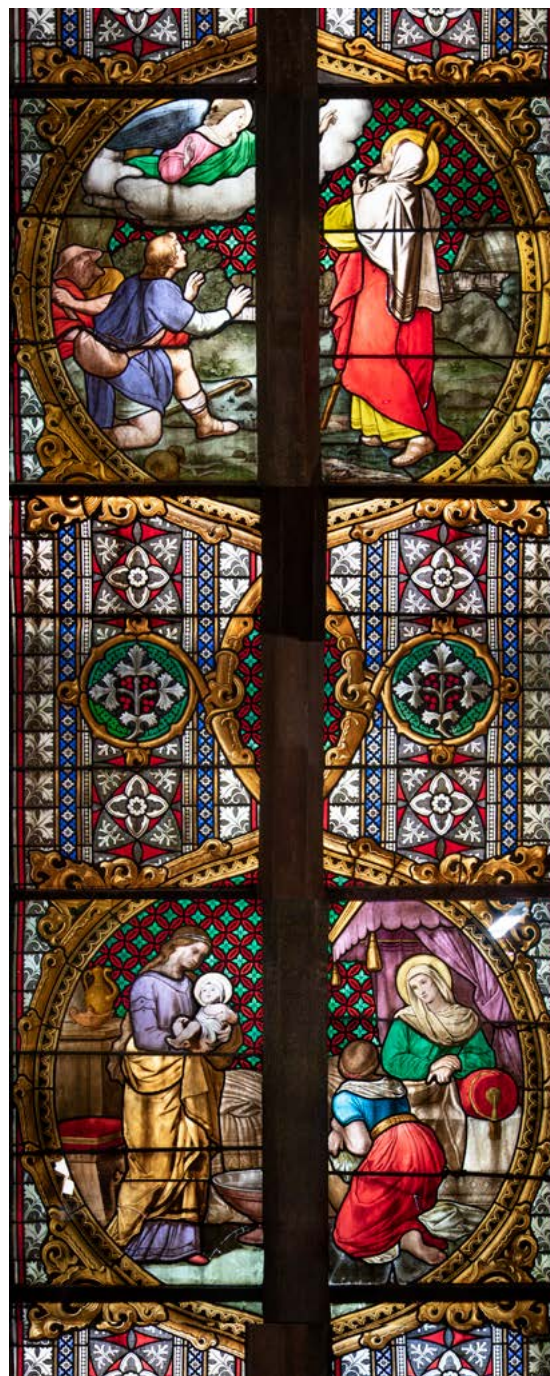
27 Isto, 210.

28 VAASSEN, 1990, 209–210.

4. Vitraj br. 7, detalj, sv. Marko evanđelist i sv. Demetrije (Bokart d.o.o.)
Stained-glass window no. 7, detail, St Mark the Evangelist and St Demetrius (Bokart)

na pola visine prozora, središnji dio mrežišta se razdjeljuje, oblikujući šiljasti luk; na taj način dobivena je cjelovita ploha za oblikovanje likova. Na krajnje lijevom prozoru (T. 1: 7) prikazani su sv. Marko evanđelist, kao zaštitnik Dalmacije, te sv. Demetrije, zaštitnik nekadašnje Bosansko-đakovačke i Srijemske biskupije (sl. 4). Iznad njih nalaze se medaljoni s prikazima navještenja Joakimu te Marijina rođenja (sl. 5). Na prozoru desno od njega (T. 1: 8)

5. Vitraj br. 7, detalj, medaljoni s prikazima navještenja Bogorodičina rođenja Joakimu te Marijina rođenja (Bokart d.o.o.)
Stained-glass window no. 7, detail, medallions depicting the Annunciation of the Virgin to Joachim and the Nativity of Mary (Bokart)

prikazan je sv. Stjepan kralj, suzaštitnik katedrale (sl. 6), koji objema rukama pruža krunu prema Bogorodici (na središnjem prikazu Uznesenja). Na tlu uz njega položeni su žezlo i tzv. Globus Cruciger,²⁹ dok iznad njega lebde

²⁹ Globus Cruciger (ili tzv. zlatna jabuka) – zlatna kugla na čijem je vrhu križ. Dio je vladarskih insignija te se koristi od vremena

6. Vitraj br. 8, detalj, sv. Stjepan kralj (Bokart d.o.o.)
Stained-glass window no. 8, detail, St Stephen, King of Hungary (Bokart)

dva anđela, od kojih jedan drži model zagrebačke katedrale, a drugi dvostruki križ, koji je Stjepan dobio od pape Silvestra II.³⁰ Lijevo u pozadini nazire se scena gradnje

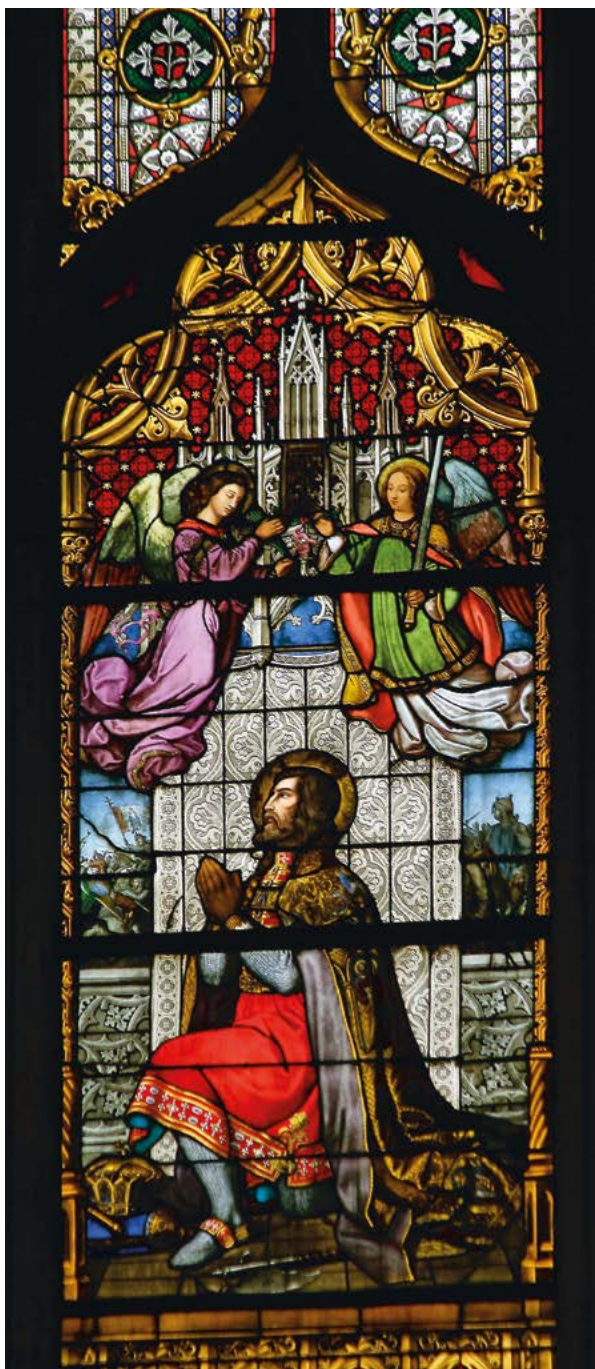
ranokršćanskih vladara. Kugla simbolizira svjetovnu vlast, dok je križ na kugli simbol božanske vlasti nad svijetom. Usp. HALL, 1991, 177.
30 VAASSEN, 1990, 212.

7. Vitraj br. 8, detalj, zaruke Marije i Josipa te Navještenje (Bokart d.o.o.)
Stained-glass window no. 8, detail, Engagement of Mary and Joseph, and the Annunciation (Bokart)

katedrale. Iznad njih nalaze se medaljoni s prikazima zaruka Marije i Josipa te Navještenja (sl. 7).

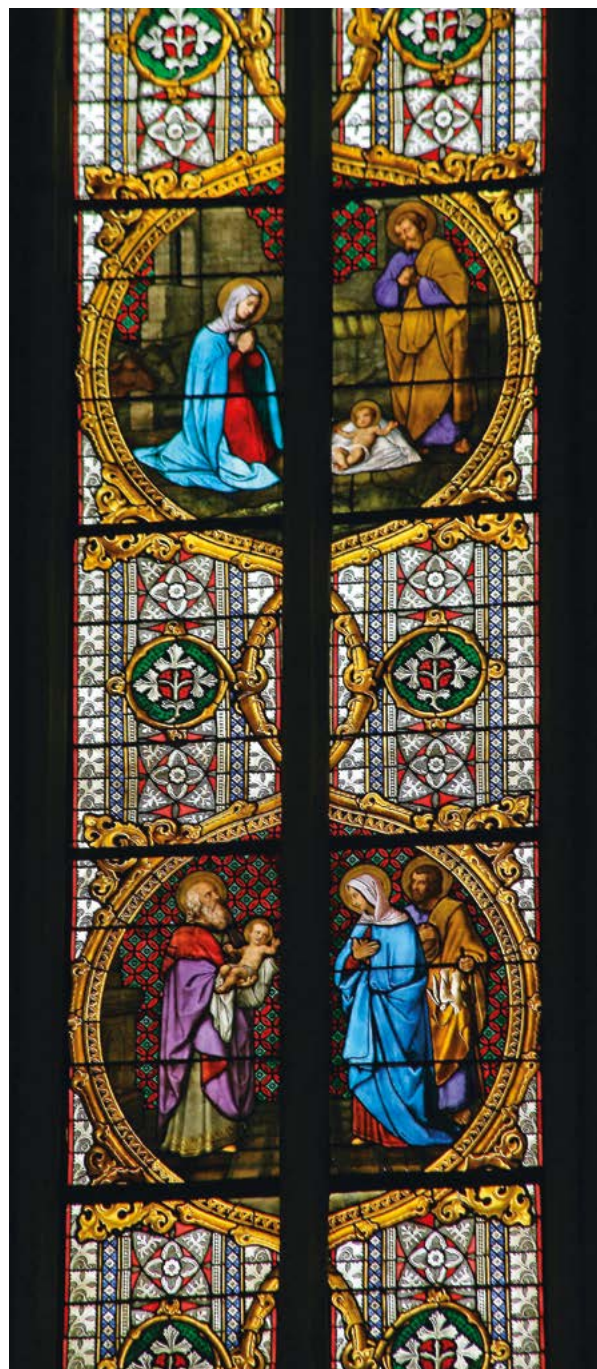
Desno od središnjega prozora nalazi se bifora (T. 1: 10) s prikazom sv. Ladislava kralja, drugog suzaštitnika katedrale te utemeljitelja Zagrebačke biskupije (sl. 8). Sv. Ladislav također kleči okrenut prema Bogorodici, no sklopio je ruke u znak molitve. Uz njega su položeni kruna i žezlo te bojna sjekira, njegov uobičajeni atribut, a u

8. Vitrāj br. 10, detalj, sv. Ladislav kralj (ZN)
Stained-glass window no. 10, detail, St Ladislaus, King of Hungary (ZN)

pozadini se nazire scena bitke kojom se evocira Ladislavova pobjeda nad Kumanima. U gornjem dijelu tog prozora u medaljonima je prikazano Isusovo rođenje te Prikazanje u hramu³¹ (sl. 9).

Na krajnje desnoj bifori u svetištu (T. 1: 11) prikazani su sv. Kvirin, sisački biskup i mučenik, te bl. Augustin

9. Vitrāj br. 10, detalj, medaljoni s prikazom Isusova rođenja te Prikazanja u hramu (ZN)
Stained-glass window no. 10, detail, medallions depicting the Nativity of Jesus and the Presentation in the Temple (ZN)

Kažotić, zagrebački biskup i prosvjetitelj s početka 14. stoljeća (sl. 10). Sv. Kvirin uz noge ima prikazan mlin-ski kamen, njegov uobičajeni atribut i simbol njegova mučeništva.³² Na traci nad njegovom glavom nalazi se natpis SANTUS QUIRINUS, dok je na traci iznad glave bl. Augustina Kažotića natpis ST. BEAT. AUGUSTINUS.

31 Isto, 212.

32 DRAGUTINAC, 1979, 371.

10. Vitraj br. 11, detalj, sv. Kvirin i bl. Augustin Kažotić (ZN)
Stained-glass window no. 11, detail, St Quirinus and Blessed Augustin Kažotić (ZN)

GAZOLLI. Vjerojatno se radi o grešci u pisanju, s obzirom na činjenicu da bi latinizirana varijanta imena bl. Augustina Kažotića trebala glasiti Gazzotti.³³ Iznad njih nalaze se medaljoni s prikazom dvanaestogodišnjega Isusa u

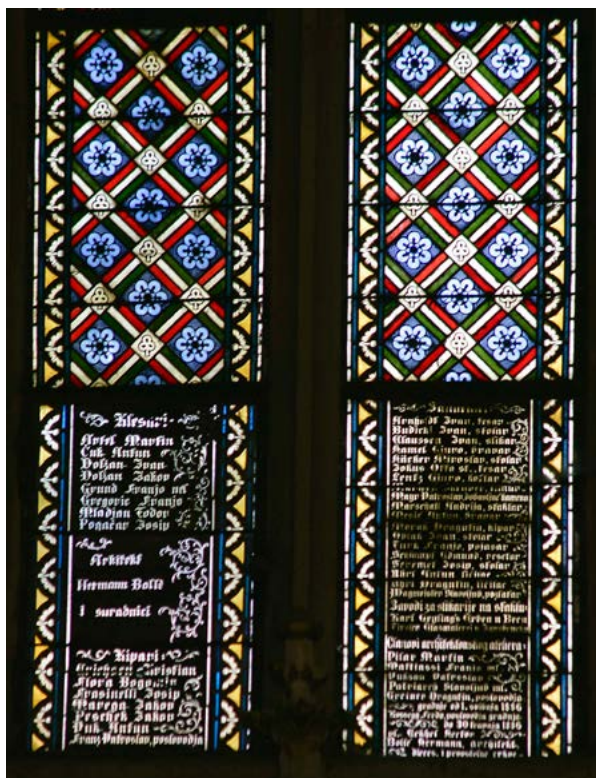
11. Vitraj br. 11, detalj, medaljoni s prikazom Isusa u hramu te Marijine smrti (ZN)
Stained-glass window no. 11, detail, medallions depicting Jesus in the Temple and the death of Mary (ZN)

hramu te Marijine smrti³⁴ (sl. 11). Prozori i rozete iznad njih ukrašeni su i elementima arhitekture i ornamentima prema uzoru na orijentalne sagove, što je također preuzeto iz srednjovjekovnih vitraja.³⁵

33 Usp. KAŽOTIĆ, Augustin. Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/kazotic-augustin-dominikanac> (pristupljeno 30. 6. 2024.).

34 PLUKAVEC, 2004, 32.

35 MARUŠEVSKI, 1987, 100.

12. Vitrage br. 1, detalj, popis svih suradnika na obnovi katedrale nakon potresa 1880. godine (ZN)

Stained-glass window no. 1, detail, list of all collaborators during the reconstruction of the cathedral after the 1880 earthquake (ZN)

Nakon uređenja prostora svetišta, radovi na katedrali staju pa Haulik ne provodi cjelovitu i temeljitu obnovu kao što je u to vrijeme bio slučaj s mnogim drugim europskim srednjovjekovnim katedralama. Iako su tada pojedini umjetnici čak Hauliku iznosili prijedloge za daljnju obnovu i dogradnju, on ih je odbio pod izlikom nedostatka sredstava.³⁶

Nakon potresa u Zagrebu 1880. godine, vitraji u svetišću većim su dijelom ostali očuvani, no ipak su demontirani 1881. godine. Restaurirani su u minhenskom Kraljevskom zavodu u kojem su izrađeni³⁷ te su bili vraćeni na izvorno mjesto već 1884. godine.³⁸

36 Isto, 101.

37 DAMJANOVIĆ, 2013, 148, usp. Program Hermana Bollea, graditelja prvostolne crkve zagrebačke o obnovi te crkve, čitan u sjednici odbora Društva za dogradnju prvostolne crkve 21. siječnja godine 1884., *Katolički list*, 12, 20. 3. 1884., 92. (Herman Bollé na sjednici Odbora Društva za dogradnju prvostolne crkve 21. siječnja 1884. godine izvještava o radovima 1881. godine: „Slikani prozori, klesani lukovi i vršci prozora u svetišću zatvorenih zaošiljenim obluci, morali su se također skinuti, pošto su prije stakla sa užezanim slikama oprezno skinuta i za kašnju porabu ostavljena.“)

38 Usp. Prva redovita glavna skupština Društva za dograđanje prvostolne crkve zagrebačke, održane 18. prosinca 1884. godine, *Katolički list*, 4, 22. 1. 1885. (Izvještaj Prve redovite glavne skupštine Društva za dograđanje prvostolne crkve zagrebačke, održane 18. prosinca 1884. godine: „...Od blagopokojnoga kardinala Haulika potičućih pet slikanih prozora u svetišću, koji su prigodom potresa

Vitraci na prozorima bočnih lađa i apsida – druga faza opremanja

Druga faza opremanja prozora katedrale vitracima bila je dio njezine temeljite obnove potkraj 19. stoljeća, u sklopu priprema za 800. obljetnicu osnutka Zagrebačke (nad)biskupije. Bečki arhitekt Friedrich Schmidt izradio je 1878. godine nacrt prema kojima bi se ona obnovila u svojem prvotnom gotičkom stilu. Obnovom je bilo obuhvaćeno i ponovno cjelovito otkrivanje prozora u bočnim lađama, s obzirom na to da su u to vrijeme oni bili zazidani do polovice svoje visine, te ugradnja novih vitraja.³⁹ Tek nakon što su nacrti bili prihvaćeni 1879. godine, Schmidt je izvedbu povjerio svojem učeniku Hermanu Bolléu.⁴⁰ U međuvremenu se u Zagrebu dogodio veliki potres 1880. godine, a tadašnji su stručnjaci smatrali da je započeta obnova katedralu zapravo očuvala od veće štete. Radovi su nakon potresa ubrzo nastavljeni te su uklopljeni u cjelokupni program obnove grada. Bollé je sa suradnicima, s ciljem sustavne podrške obnovi grada, 1882. godine utemeljio i Obrtnu školu, čije su radionice velikim dijelom sudjelovale u radovima.⁴¹ Ipak, iako su radionice Obrtne škole pokrivala znatan dio obrtničkih radova, proizvodnja vitraja u Zagrebu nije bila razvijena sve do početka 20. stoljeća pa je Bollé za potrebe svojih projekata (a tako i za katedralu) razvio plodnu suradnju s već spomenutim velikim austrijskim poduzećima – bečkim *Geyling & Erben* te *Tiroler Glasmalerei und Katedral-Glashütte: Neuhauser, Dr. Jele & Comp.* u Innsbrucku.⁴² Obje su tvrtke sudjelovale u izradi vitraja na četrnaest preostalih prozora na zidovima bočnih lađa i apsida katedrale. Motivi vitraja nastavljali su se na ornamentalni oslik zidova i svodova te su bili ukrašeni raznolikim tzv. *Teppichmuster* obrascima, no nisu imali figuralne prikaze, nego su samo na većini njih u donjim poljima prikazani grbovi donatora s datumima izrade.⁴³

Na sjevernom zidu katedrale nalaze se tako četiri bifore. Na prozoru iznad oltara sv. Ćirila i Metoda (**T. 1: 2**) u dvama donjim poljima prikazani su grbovi obitelji Drašković s natpisom: „Dar obitelji grofova Draškovića“, prozor iznad oltara sv. Josipa (**T. 1: 3**) ima grbove obitelji Eltz i Pejačević s natpisom: „Darovali Dragutin grof Eltz / vlastelin vukovarski i supruga / Ludovika grofica Pejačević virovitička, god. 1886.“, dok prozor iznad sjevernog ulaza u katedralu (**T. 1: 4**) sadrži posvetni natpis „Darovao/preuzvišeni/gospodin grof/Ladislav/Pejačević/god 1885.) te

bili razmjerno malo nastradali ali ipak dosta oštećeni bili, popunjeni su ove godine te podpuno uređeni i na svoje mjesto stavljeni.“)

39 PLUKAVEC, 2004, 35.

40 DAMJANOVIĆ, 2013, 139.

41 PLUKAVEC, 2004, 35.

42 DAMJANOVIĆ, 2013, 110–111.

43 Isto, 174.

13. Vitraj br. 14, detalj, prikaz sv. Eduarda i grb donatora Eduarda Talliana de Vizeka (arhiva HRZ-a, snimka: K. Gavrilica, 2023.)
Stained-glass window no. 14, detail, depiction of St Edward and the coat of arms of the donor, Eduard Tallian de Vizek
(HRZ Archive, K. Gavrilica, 2023)

grb obitelji Pejačević. Bifora iznad oltara sv. Petra i Pavla (T. 1: 1) na donja dva polja umjesto grbova donatora sadrži povijesno vrlo vrijedan popis svih graditelja, majstora, obrtnika i radionica koje su sudjelovale u obnovi katedrale nakon potresa 1880. godine⁴⁴ (sl. 12).

Zidovi apsida sjeverne i južne lađe raščlanjeni su po dvjema biforama (T. 1: 5, 6, 12, 13) koje nemaju posvetne natpise ni grbove te su ukrašene isključivo stiliziranim

vegetabilnim motivima. Iznad njih su velike peterolisne rozete jednake ornamentike.

Na južnom zidu katedrale nalazi se ukupno šest prozora, od kojih su četiri bifore te po jedna trifora i kvadrifora. Na prozoru iznad sjedala Čazmanskog kaptola (T. 1: 14) prikaz je donatorova zaštitnika sv. Eduarda s votivnim natpisom „ST. EDUARDE / Ora pro nobis.“ te obiteljski grb čazmanskog prepozita i kanonika zagrebačkog Kaptola, Eduarda Talliana de Vizeka (1816. – 1899.),⁴⁵ s natpisom „ANNO DOM./1897 – 14. Mart“ (sl. 13). Iznad oltara sv. Luke (T. 1: 15) nalazi se površinom najveći prozor katedrale – kvadrifora za koju je vitraj donirao tadašnji nadbiskup, kardinal Josip Mihalović, pa je na njoj njegov grb i natpis: „JOSIP / KARDINAL / MIHALOVIĆ / NADBISKUP / ZAGREBAČKI / GODINE / 1885.“ Bifora iznad južnog ulaza (T. 1: 16) u katedralu sadrži grbove donatora bana Khuen-Héderváryja i njegove supruge Margarete rođ. Teleki de Szek s posvetnim natpisima, lijevo: „Comes Carolus Khuen-/Hedervary de Hedervar/

44 Navedeni su: klesari: Arten Martin, Čuk Antun, Dolžan Ivan, Dolžan Jakov, Grund Franjo, Gregurić Franjo, Mladjan Todor, Pogačar Josip; kipari: Erichsen Kristian, Flora Bogomir, Frasineli Josip, Marega Jakov, Vuk Antun, Franz Vatroslav, poslovođa; obrtnici: Arnhold Ivan, tesar; Budicki Ivan, stolar; Alnussen Ican, slikar; Hennel Đuro, bravar; Kürker Miroslav, stolar; Jokus Otto, st., tesar; Lentz Đuro, kotlar; Markus Skender, limar; Mayer Vatroslav, dobavljač kamena; Marschall Andrija, staklar; Mesić Antun, bravar; Morak Dragutin, kipar; Oblak Ivan, stolar; Turk Franjo, pojasar; Schlumf Edmund, rešetar; Seremeta Josip, stolar; Virt Antun, tesar; Ahri Dragutin, ličilac, Wagmeister Slavoljub, pozlatar. Zavod za slikanje na staklu “Carl Geyling’s Erben” u Beču i “Tiroler Glasmalerei und Cathedralglas-Hüte” u Innsbrucku. Članovi arhitektonskog atelijera: Pilar Martin, Vuksan Miroslav, Patriarh Slavoljub, ml., Greiner Dragutin, poslovođa gradnje, od 1. 5. 1886. Klasseg Ferdo, poslovođa do 30. 4. 1886., Hektor pl. Eckhel, Hermann Bollé.

45 Usp. VON BOJNIČIĆ, 1899, 186.

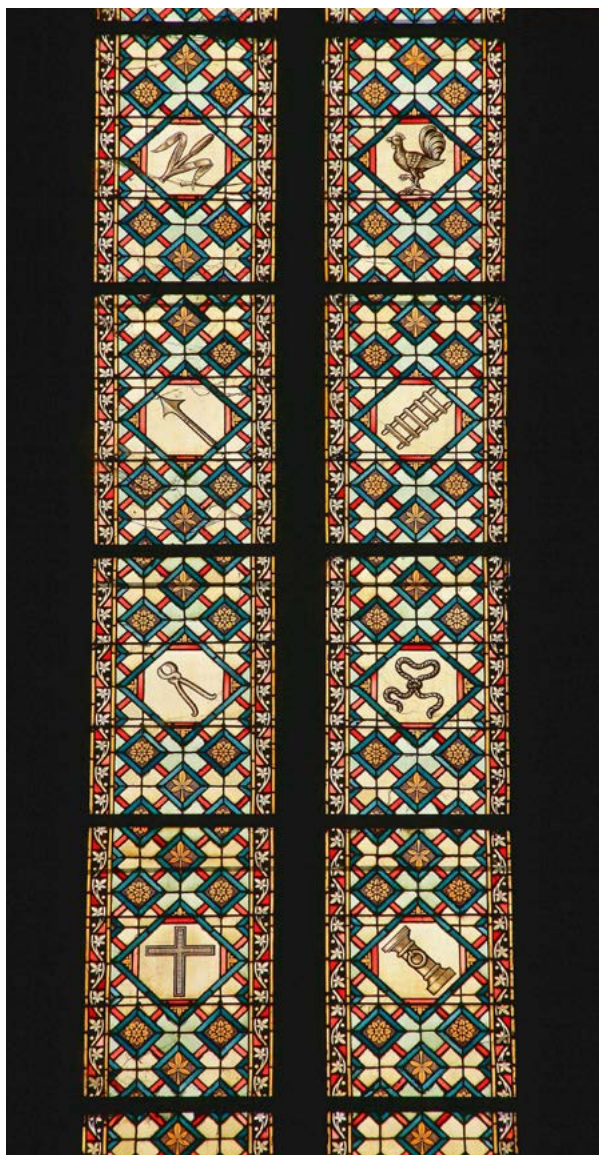
14. Vitraj br. 17, detalj, grbovi donatora Levina Raucha i njegove supruge Antonije rod. Sermage (ZN)
Stained-glass window no. 17, detail, coats of arms of the donor, Levin Rauch, and his wife, Antonija née Sermage (ZN)

Banus Croatiae Slav. et Damlatiae“ te desno „uxor: comitissa Margareta/nata Teleki de Szek“, dok su vitraj za biforu iznad oltara sv. Josipa (T. 1: 17) donirali barun Levin Rauch (grb s natpisom: „Ex votis Excellentissimi/Liberi Baronis Levini Rauch“) te njegova supruga Antonija rod. Sermage (nastavak natpisa: „et consortis Antoniae natae/comitissae Sermage“), (sl. 14). Vitraj iznad oltara Svetog Križa (T. 1: 18) ikonografski je povezan s oltarom ispod

prozora te sadrži prikaze simbola Kristove muke⁴⁶ (sl. 15). Darovali su ga tadašnji prebendari zagrebačke katedrale,⁴⁷

46 To su: čekić, kocke, spužva, križ, kliješta, trstika, bičevi, stup za bičevanje, čavli, trnova kruna, Veronikin rubac, kalež, pijetao, uže, tablica s natpisom i vrh koplja.

47 Na njemu je i popis imena prebendara donatora s godinom donacije: „Mijo Košćec, Ivan Tkalčić, Stjepan Rihtarić, Antun Starec,

15. Vitrage br. 18, detalj, simboli Kristove muke (ZN)
Stained-glass window no. 18, detail, symbols of the Passion of Christ (ZN)

dok je vitraj za triforu iznad oltara Bogorodice (T. 1: 19) darovao 1886. godine Odbor za proslavu pedesetogodišnjice svećenikovanja nadbiskupa Josipa Mihalovića.⁴⁸

Gotovo svi vitraji nabavljeni su, dakle, do 1886. godine. Ujesen 1886. godine naručen je spomenuti vitraj u čast pedesete obljetnice svećeništva kardinala Mihalovića,⁴⁹ a jedino je vitraj za prozor iznad sjedala Čazmanskoga kaptola izrađen tek 1897. godine. Njihova se nabava djelomično može pratiti u izvještajima i vijestima tadašnjih

Josip Pažur, Franjo Kostanjevac, Ivan Plivarić, Ignjat Canjuga, Franjo Vojaković, Dr. Mato Matina, Godine 1885.“

48 Na natpisu u dnu vitraja navedeno je: „Odbor u proslavu / pedesetogodišnjice / svećenikovanja Njegove Uzoritosti / Kardinala / nadbiskupa / zagrebačkoga / Josipa Mihalovića / 1886.“

49 DAMJANOVIĆ, 2013, 174.

dnevnih novina. Primjerice *Katolički list* 29. svibnja 1884. godine najprije izvještava da su prozori na zidovima obiju lađa ponovo otvoreni u svojoj izvornoj visini,⁵⁰ a 22. siječnja 1885. godine prenosi izvještaj Prve redovite glavne skupštine Društva za dograđenje prvostolne crkve zagrebačke, održane 18. prosinca 1884. godine, iz kojega se saznaje da su prozori obiju bočnih apsida naručeni iz Beča i Innsbrucka te će biti izvedeni prema izrađenim nacrtima.⁵¹ Zanimljivo je da se u istom izvještaju navodi da je, između ostaloga, još potrebno naručiti osam novih prozora te se pozivaju građani da si tim darom, „patriotičnim srcem“, steknu trajnu uspomenu.⁵² Poziv je, kao što se može primijetiti, bio vrlo uspješan pa se u izvještaju pohranjenom u Nadbiskupijском arhivu s kraja 1886. godine navodi da je veći dio prozora poklonjen po „plemenitoj, religioznoj i patriotskoj gospodi“ te su u nastavku popisana sva njihova imena i titule.⁵³

Izvorni nacrti za navedene vitraje prema svemu sudeći nisu sačuvani. U Riznici zagrebačke katedrale čuva se jedan nacrt⁵⁴ koji se nekad vodio kao „stropna dekoracija katedrale“, no naknadno je uveden kao „nacrt za vitraj“ (sl. 16). Potpisao ga je Herman Bollé, no čini se da je riječ samo o skici, s obzirom na to da uzorak ne odgovara izravno ni jednom izvedenom vitraju u katedrali.

Stručna obnova u potresu oštećenih vitraja na apsidama katedrale – izvedeni i budući radovi

Pet monumentalnih vitrajnih cjelina u glavnoj apsidu katedrale teško je oštećeno u potresu 22. ožujka 2020. godine. Zbog starosti i dotrajalosti te trajne izloženosti čestim zračnim udarima u dugom razdoblju, ali i zbog vibracija i nedostatne tehničke zaštite prije potresa, došlo je do zamora konstruktivnog materijala (nosivi olovni raster, erodirana metalna konstrukcija), popuštanja i mrvljenja vezivnog kita te prenošenja opterećenja s istrošenog olovnog rastera na pojedine zone staklenih segmenata. Raster nosive metalne konstrukcije je statički oslabljen i na više mjesta dubinski nagrizen korozijom. Posljedica toga, u vremenu koje je prethodilo potresu, bila su napuknuća i lomovi pojedinih vitrajnih cjelina. Stupanj oštećenja stakla je vrlo visok, iznosi 60 – 70 %. Zato je predložena

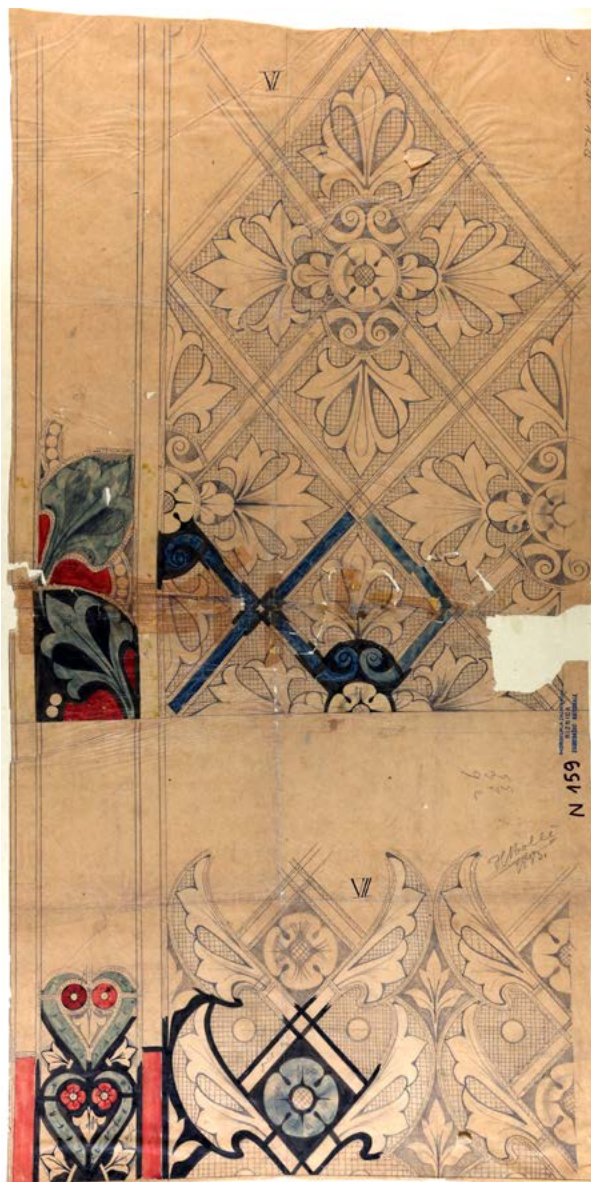
50 „... I prozori dobili su u obijuh ladjah svoj prvobitni lik, jer su sada, pošto su skinute zazidine, malo ne za polovicu viši...“ *Viestnik, Katolički list*, 22, 29. 5. 1884., 176.

51 „... Prozori obijuh pobočnih kapelica naručeni su iz bečke i insbriške umjetne staklarnice. Ti prozori su po posebnih za to načinjenih nacrtih i kartonih izvedeni, te će u najkraćem vremenu na opredjeljeno mjesto biti postavljeni...“ Prva redovita glavna skupština društva za dograđenje prvostolne crkve zagrebačke, održane 18. prosinca 1884. godine, *Katolički list*, 4, 22. 1. 1885., 27.

52 „Još valja u svem za 8 komada brodovih dessenirano ustakljenje nabaviti, te je tu liepa prilika pružena patriotskim srcem steći si tim darom trajnu uspomenu.“ Isto, 28.

53 Usp. HR-NAZG, AEM, fasc. V, Anno 1885–1888, 7–8.

54 RZK N159.

16. Skica za vitraj (RZK N 159)
Sketch for stained-glass window (RZK N 159)

stručna demontaža i pohrana vitraja, uz njihovo detaljno dokumentiranje te naposljetku i cjeloviti konzervatorsko-restauratorski postupak.⁵⁵

Zbog opisanoga stanja i opasnosti od dodatnih oštećenja pri obnovi, odlučeno je da se vitraji sa zida glavne apside i bočnih apsida demontiraju.⁵⁶ Vitrajne cjeline, vitraji i pojedini segmenti te postojeća oštećenja snimljeni su prije transporta u radionicu i detaljno dokumentirani *in situ* (u mjeri u kojoj je to omogućila nakon potresa postavljena zaštitna potporna konstrukcija). Postupak demontaže

izveden je stručno⁵⁷ i s izuzetnom pažnjom pa su u najvećoj mogućoj mjeri umanjena očekivana dodatna oštećenja (sl. 17). Kako pri transportu ne bi došlo do novih oštećenja, vitraji su kvalitetno imobilizirani te prevezeni do radionice vertikalno u prikladnim kontejnerima (sl. 18). U sklopu cjelovitoga rekonstrukcijsko-restauratorskog postupka, nakon transporta iz katedrale kontejneri s vitrajnim segmentima uredno su pohranjeni u zaštićenom prostoru radionice. Dopremljeni vitraji su nakon toga pojedinačno izdvojeni iz transportnih ukruta i pažljivo oslobođeni sekundarnih površinskih nečistoća.

Nakon numeriranja i izrade fotodokumentacije, segmenti su polagani na radne plohe (sl. 19), kako bi se kvalitetno izradili otisci svih postojećih detalja i cjelina olovnog rastera, s ciljem očuvanja identične grafičke linije nužne u završnom slaganju u nove olovne profile. Za taj restauratorski projekt konstruirane su namjenske pomične metalne sprege – ormari s prikladno dimenzioniranim ladicama za sigurnu pohranu svakog vitrajnog segmenta do završetka planiranoga konzervatorsko-restauratorskog postupka. Svakom vitraju dodijeljeno je pripadajuće nazivlje i numeracija, a cijeli postupak je detaljno evidentiran i dokumentiran.

Nakon prve, uslijedit će i druga faza konzervatorsko-restauratorskog postupka, u kojoj će stakleni segmenti biti mehanički odvojeni od izvornoga erodiranog nefunkcionalnog olovnog rastera. Tijekom te faze nježno se briše pojedini segment te se polaže u prikladnu kupku (razrijeđena saponatna sredstva s dodatkom blagih abrazivnih tvari), a zatim čisti od nanosa stare stoljetne prljavštine. Rastavljeni vitraji se kompletiraju tako da se svi dijelovi koji nedostaju izrezuju iz novog stakla adekvatne boje i strukture kao što je izvorna. Olovne profile je radi trajnosti uputno cijelom površinom zaštititi tankim slojem kositra, čime se osigurava ravnomjerno rastezanje olova pri termičkim naporima i trajnost restauriranih nosivih struktura.

Gotovi vitraji obostrano se ukružuju nanošenjem razrijeđenog kita u sve spojeve stakla i olova te se završno čiste piljevinom. Završeni restaurirani vitraji prije transporta se imobiliziraju i u prikladnim kontejnerima u vertikalnom položaju prevoze u crkvu te montiraju u reparirane metalne okvire.

Stručno izvedeni cjeloviti konzervatorsko-restauratorski radovi najbolja su strukturno-statička prevencija mogućih oštećenja u slučaju novih potresa. Naime, stari, kruti olovni profili zamjenjuju se čvrstim i elastičnim novima; tako istovremeno djeluju amortizirajuće u eventualnim potresima te u velikoj mjeri smanjuju mogućnost oštećenja uzrokovanih potresnim gibanjima. Kao dodatnu zaštitu moguće je ugraditi horizontalna ojačanja (ukrute) okvira, no pri tome treba obratiti pozornost na to da profili tih

55 ZN, TIŠLJAR, 2023, 3–4.

56 Za vitraje sjevernog i južnog zida katedrale odlučeno je da se neće demontirati te do daljnjega ostaju *in situ*.

57 Demontažu je izvela tvrtka Bokart d.o.o.

17. Stanje tijekom demontaže vitraja glavne apside (Bokart d.o.o.)
Condition during dismantling of the stained-glass window in the main apse (Bokart)

18. Jedan od segmenata vitraja u opremi za pohranu (snimka: Bokart d.o.o.)
One of the stained-glass segments in the storage box (Bokart d.o.o.)

19. Stanje tijekom obrade i dokumentiranja stanja u radionici (Bokart d.o.o.)
Condition during processing and documentation of the condition in the workshop (Bokart)

ojačanja svojom grafikom ne narušavaju likovni prikaz na vitrajima. Dobar primjer iz prakse su restaurirani vitraji na župnoj crkvi Rođenja Blažene Djevice Marije u Granešini, restaurirani u obnovi crkve 2016. i 2017. godine, koji u potresima 2020. godine nisu pretrpjeli nikakvu štetu, unatoč tome što je sama crkva izuzetno teško oštećena.

Osim restauratorskih radova, bilo bi potrebno i preporučljivo obnovljeno povijesno ostakljenje nakon montaže

zaštititi s vanjske strane, pri čemu često korištena metalna mreža možda nije najbolje rješenje, nego se kao estetski i tehnički dobro rješenje vitraji mogu s vanjske strane predstavljati meko oblikovanim rukotvornim sigurnosnim staklom. Na taj način bi se trajno zaštitili od utjecaja atmosferilija i potencijalnih mehaničkih oštećenja, a sam prostor crkve dobio bi dodatnu termičku i zvučnu izolaciju. Takvo sigurnosno staklo također je dodatna zaštita

u slučaju potresa, s obzirom na to da u trešnji štiti vitraje od građevinskih krhotina koje bi ih pri padu mogle mehanički oštetiti. Moguće ga je postaviti i s malim odmakom, tako da između njega i vitraja cirkulira zrak, što se pokazalo boljim rješenjem od izravne kontaktne aplikacije. Ako se pak, u dogovoru stručnjaka i investitora, ipak odluči za aplikaciju metalne mreže, uputno je pri izboru materijala dati prednost nehrđajućem čeliku (inoksu), zbog njegove trajnosti i estetike.

Zaključak

Vitraci zagrebačke katedrale dio su *Gesamtkunstwerka* koji je rezultat cjelokupne obnove katedrale u skladu s historicističkom filozofijom. Odluka da se prozori opreme vitrajima bila je nezaobilazan dio vraćanja 'izvornog' gotičkog duha katedrali, s obzirom na njihovu ulogu u ostvarivanju odgovarajućeg osvjetljenja prostora, ali i prenošenja simboličke poruke svjetla u liturgiji. Najprije je, tijekom obnove prostora svetišta na poticaj biskupa Jurja Haulika, za katedralu nabavljeno pet središnjih vitraja od minhenskoga Kraljevskog zavoda za slikanje na staklu

(*Königliche Glasmalereianstalt*), svojevremeno najvažnije takve ustanove u Europi. Ti su vitraci bili jedan od ključnih medija za ostvarivanje cjelovitoga ikonografskog programa katedrale; stoga je biskup Haulik zasigurno želio odabrati najbolje umjetnike toga vremena. Preostali prozori na vanjskim zidovima katedrale opremljeni su vitrajima potkraj 19. stoljeća, prema nacrtima Hermana Bolléa, te ih se njihovim dekorativnim oblikovanjem željelo uklopiti u dekorativne obrasce kojima su oslikani okolni zidovi.

Velik dio vitraja katedrale oštećen je tijekom potresa 20. ožujka 2020. godine. S obzirom na njihovu vrijednost, ključno je osigurati najstručniju moguću obnovu jer je to jedinstvena prilika za njihovo cjelovito dokumentiranje. Dodatni motiv za takav cjelovit stručni pristup jest i činjenica da je velik dio vitraja u europskim crkvama iz raznih razloga nepovratno izgubljen, osobito tijekom Drugoga svjetskog rata. Stoga bi bilo poželjno da navedeni vrlo kvalitetni preostali vitraci budu zaštićeni i restaurirani na najbolji mogući način. ■

Izvori

NAZG

HR-NAZG, AEM, fasc. V, Anno 1885 – 1888., 7–8

HRZ

HRZ, MAJER JURIŠIĆ KRASANKA (prir.), Zagreb, Kaptol, Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i sv. Stjepana i Ladislava, konzervatorski elaborat, Zagreb, 2023., sv. II

TRPUTEĆ STRČIĆ TIJANA-ANNAR, IVANČEVIĆ LEONARDO, Drvo i metal (opis, stanje, prijedlog radova) (8.3.3.1.), 1251–1300

RZK

Skica za vitraj, inv. br. N159

ZN

TIŠLJAR JERONIM, Katedrala Uznesenja Marijina, Kaptol 31, Zagreb: Prijedlog restauratorskih i konzervatorskih radova na vitrajima u svetištu i bočnim apsidama katedrale, Zagreb, 2023.

Literatura

ANWANDER-HEISSE EVA, *Glasmalereien in München im 19. Jahrhundert*, München, 1992.

BURGUETE GIL CARMEN, Restoration of the stained glass windows of the British Cemetery of Valencia, *HERITAGE 2022 – International Conference on Vernacular Heritage: Culture, People and Sustainability*, September 15th – 17th, Valencia, 2022, 815–822

CAPOBIANCO NATAN, HUNAUULT MYRTILLE O. J. Y., BALCON-BERRY SYLVIE et al., The Grande Rose of the Reims Cathedral: an eight-century perspective on the colour management of medieval stained glass, *Scientific Reports*, 9, 3287 (2019.)

CHIEFFO RAGUIN VIRGINIA, Revivals, Revivalists, and Architectural Stained Glass, *Journal of the Society of Architectural Historians*, 49 (3) (1990.), 310–329

CRNČEVIĆ ANTE, Arhitektura svjetla u liturgijskom prostoru, *Živo vrelo*, 6, god. XXIII. (2006.), 12–15

DAMJANOVIĆ DRAGAN, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb, 2013. DEANOVIĆ ANA, ČORAK ŽELJKA, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988.

DOBRONIĆ LELJA, Značenje i obnova prvostolnice u vrijeme (nad)biskupa Haulika, u: *Zagrebačka crkvena pokrajina. Zbornik radova znanstvenoga skupa „150. obljetnica uspostave Hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine i uzdignuća Zagrebačke biskupije na stupanj nadbiskupije“*, ur. Stjepan Razum, Zagreb, 2004., 111–125

DRAGUTINAC MITAR, Kvirin Sisački, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, 1979., 371

FUČIĆ BRANKO, Uznesenje Bogorodičino, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, 1979., 579–580

HALL JAMES, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti* (prijevod: Marko Grčić), Zagreb, 1991.

JERGOVSKI JASMINA, Sakralna baština Župe sv. Ivana Krstitelja u Novom Čiču, *Croatica Christiana periodica*, vol. 31 no. 59 (2007.), 105–142

Katolički list, 12 (20. 3. 1884.), 92–95; 22 (29. 5. 1884.), 176; 4 (22. 1. 1885.), 27–28

MARUŠEVSKI OLGA, Katedrala u vremenu i prostoru, *Život umjetnosti*, Vol. 41/42 No. 1 (1987.), 97–127

PLUKAVEC s. LINA SLAVICA, Slikani prozori zagrebačke katedrale, *Naša katedrala*, 8 (2004.), 31–39

PREMERL TOMISLAV, Zagrebačka prvostolnica: Restauracija kao metoda građenja, u: *Historizam u Hrvatskoj*, knj. I., ur. Maleković, Vladimir, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 17. 2. – 28. 5. 2000., 62–71

RAGUŽ IVICA, Teologija „tamnoga svjetla“ i „svijetle tame“, *Živo vrelo*, 6, god. XXIII. (2006.), 5–7

TRPUTEĆ STRČIĆ TIJANA-ANNAR, Drvena oprema zagrebačke katedrale, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 385–402

VAASSEN ELGIN, Fenster aus der Glasmalereianstalt König Ludwigs I. in München für die Kathedrale von Zagreb (Agram), u: *Kölner Domblatt* 55, Köln, 1990., 201–220

VON BOJNIČIĆ IVAN, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg, 1899.

ZIMMETER KUNIBERT, *Die Tiroler Glasmalerei und Mosaikanstalt in Innsbruck: (Neuhauser, Dr. Jele & Comp.); ein Rückblick anlässlich des fünfzigjährigen Gründungsjubiläums 1861 – 1911*, Innsbruck, 1911.

AEM – Acta Ecclesiae Metropolitanae

HRZ – Hrvatski restauratorski zavod / Croatian Conservation Institute

NAZG – Nadbiskupijski arhiv Zagreb / Archdiocesan Archives in Zagreb

RZK – Riznica zagrebačke katedrale / Zagreb Cathedral Treasury

ZN – Zagrebačka nadbiskupija / Archdiocese of Zagreb

Summary

Matija Marić, Jeronim Tišljar

STAINED GLASS OF THE ZAGREB CATHEDRAL

In accordance with the comprehensive Neo-Gothic approach, stained glass was added to the representative exterior windows of the Zagreb cathedral during restorations in the 19th century. These stained-glass panes can be found in nineteen windows on the walls of the main and side apses, as well as the outer walls of the side aisles. Their creation can be divided chronologically into two phases. The first phase includes the production of stained glass for the windows in the central apse between 1845 and 1849 during the restoration of the sanctuary initiated by Bishop Juraj Haulik. He commissioned five stained-glass windows with figurative representations from the Royal Institute for Glass Painting in Munich (*Königliche Glasmalereianstalt*). The central three-part window (trifora depicts the Assumption of the Blessed Virgin Mary, patron of the Zagreb cathedral. The model for this central stained-glass window was the large five-part central window in the apse of the Church of Mary, Help of Christians, in Au, a suburb of Munich. To the left and right of the central window, there are two two-part windows (biforas). St Stephen, King of Hungary, co-patron of the cathedral, is depicted on the left window with two medallions above him illustrating the Betrothal of the Blessed Virgin Mary and the Annunciation. Next to him is another two-part window featuring St Mark the Evangelist and St Demetrius, patron of the Diocese of Đakovo and Srijem, with medallions depicting the Annunciation of the Birth of the Virgin to St Joachim, and the Birth of Mary. To the right of the central window is a bifora depicting St. Ladislaus, King of Hungary, also a co-patron of the cathedral and founder of the Diocese of Zagreb. In the upper part of this window, medallions show the Nativity of Jesus and the Presentation in the Temple. The rightmost bifora in the sanctuary depicts St Quiri-

nus, Bishop of Sescia and martyr, and Blessed Augustine Kažotić, Bishop of Zagreb and educator in the early 14th century. Above them are medallions depicting Jesus in the Temple and the Death of Mary.

The second phase of acquiring stained glass was part of the thorough restoration of the cathedral led by Herman Bollé at the end of the 19th century. At that time, fourteen additional stained-glass windows were ordered for the side aisles and apses from the companies 'Geyling & Erben' in Vienna and 'Tiroler Glasmalerei und Kathedral-Glashütte: Neuhauser, Dr. Jele & Comp.' in Innsbruck. The motifs of these stained-glass windows matched the wall and vault paintings and were decorated with so-called *Teppichmuster* patterns based on Bollé's designs. They did not have figurative portrayals, except for the coats of arms of donors depicted in the lower fields. One of these windows also includes a list of all collaborators involved in the restoration of the cathedral.

The stained-glass windows were damaged in the earthquake on 22 March 2020, leading to a decision to dismantle those in the apses, and those on the side walls of the aisles remained *in situ*. The condition of the stained glass was thoroughly documented before dismantling and transport to the workshop. The dismantling process was carried out with exceptional care, minimizing any additional expected damage. After transport to the workshop, the surface of the stained-glass windows was cleaned, and detailed expert documentation continued. They were properly stored and await full restoration.

KEYWORDS: stained glass, glass painting, Zagreb cathedral, Assumption of the Blessed Virgin Mary, Juraj Haulik, Herman Bollé, Königliche Glasmalereianstalt Munich